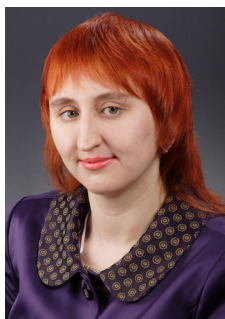

УДК: 376-056.36:159. 922.

СИСТЕМА ДІАГНОСТИКИ ХРОНОТОПУ КОМУНІКАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ ЗАТРИМКОЮ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ

Ірина ОМЕЛЬЧЕНКО, Інститут спеціальної педагогіки Національної академії педагогічних наук України, м. Київ, Україна, ira210781@rambler.ru

Визначено, що хронотоп комунікативної діяльності представляє собою складний соціально-психологічний феномен, який конструється особистістю в результаті її реальної і віртуальної комунікації та взаємодії у вимірі буденної й небуденної реальності з Іншим, що розгортається в часі й ціннісно-смысловому континуумі буття. Теоретично обґрунтовано й проаналізовано принципи діагностики хронотопу комунікативної діяльності у дошкільників із затримкою психічного розвитку. Підібрано методики та обґрунтовано систему діагностики хронотопу комунікативної діяльності у дошкільників із затримкою психічного розвитку.

Ключові слова: хронотоп, дошкільники, затримка психічного розвитку, буденна та небуденна реальність свідомості, принципи, психодіагностичний метод, діагностичний інструментарій.

Ірина ОМЕЛЬЧЕНКО, Інститут спеціальної педагогіки Національної академії педагогічних наук України, г. Київ, Україна

СИСТЕМА ДІАГНОСТИКИ ХРОНОТОПА КОМУНІКАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ДОШКОЛЬНИКІВ С ЗАДЕРЖКОЮ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ

Определено, что хронотоп коммуникативной деятельности представляет собой сложный социально-психологический феномен, который конструируется личностью в процессе ее реальной и виртуальной коммуникации и взаимодействия в сфере обыденной и необыденной реальности с Другим, разворачивающийся во времени и ценностно-смысловом континууме бытия. Теоретически обоснованы и проанализированы принципы диагностики хронотопа коммуникативной деятельности у дошкольников с задержкой психического развития. Подобраны методики и обоснована система диагностики хронотопа коммуникативной деятельности у дошкольников с задержкой психического развития.

Ключевые слова: хронотоп, дошкольники, задержка психического развития, обыденная и необыденная реальность сознания, принципы, психодиагностический метод, диагностический инструментарий.

Iryna OMELCHENKO, Institute of Special Pedagogy The National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

SYSTEM OF A CHRONOTOP DIAGNOSTIC OF THE COMMUNICATIVE ACTIVITY OF PRESCHOOL CHILDREN WITH DIFFERENT STAGES OF MENTAL AND PHYSICAL DISABILITIES

The author proposes to use in special psychology a concept of «a chronotop». Definitely «a chronotop» of the communicative activity is a complex socio-psychological phenomenon. It is formed by a personality in a process of real and virtual communication and interaction in an ordinary sphere and not ordinary reality with the Other (adult or child of the same age) in a society, the Other in culture (an adult, a child of the same age or a character of animation) and personalized Other (a favourite toy, an imaginary companion etc.) which is unfolding at the time and value-semantic continuum of the objective reality.

© Омельченко І., 2014

Theoretically It was justified and analysed principles and methods of the diagnostics a chronotop of the communicative activity of children of preschool age with different stage of mental and physical disabilities: the unity of methodology and diagnostics; systemic and structural-dynamic integrity; subject-subject relations; development; synthesis of nomotetical and idiographical approaches during the diagnostics; priority of humanitarian psychological above natural scientific orientation.

The methods and systems of diagnostics of a chronotop of the communicative activity of preschool children with different stages of mental and physical disabilities were chosen. Were indicated contents of parameters of diagnostics of a chronotop of the communicative activity: the spatial parameter of communication and interaction with an adult and children the same age; the spatial parameter of the communicative activity with favourite toy, an imaginary companion, a character of animation; understanding of time response of the communicative activities; value-semantic.

Keywords: a chronotop, preschool children, mental and physical disabilities, principles, methods and instruments of psycho diagnosis.

На сучасному етапі розвитку суспільства взаєморозуміння між людьми, реалізоване на різних рівнях взаємодії, виступає як необхідна умова повноцінного й ефективного існування в глобальному світі окремої особистості або групи, а також соціуму в цілому, що обумовлює актуальну тенденцію інтеграції в соціальний простір людей з обмеженими можливостями здоров'я, зокрема дітей із затримкою психічного розвитку (далі ЗПР). У зв'язку з цим, проблема пошуку засобів конструктивної організації комунікативної діяльності особистості з іншими, її становлення, розвитку й успішного функціонування в соціокультурному контексті інформаційного суспільства та постмодерної культури з використанням безпосередніх та опосередкованих соціальних контактів і дальнодій залишається проблемою номер один у спеціальній психології. На нашу думку, комунікативна діяльність є соціально-психологічним феноменом, тому її варто розглядати через призму категорії «хронотоп» (часопростір).

Маючи великий евристичний потенціал, концепт «хронотоп» містить у собі компоненти, що дають змогу розкрити специфіку комунікативної діяльності у сфері небуденної реальності свідомості, тобто хронотопі віртуальної реальності, а також дають можливість по-новому поглянути на процес особистісного становлення дошкільника із ЗПР з його ціннісно-смысловими орієнтирами в реальному життєвому просторі та часі [1; 2].

Особливої актуальності ця проблема набуває відносно дітей дошкільного віку із затримкою психічного розвитку, які внаслідок недостатньої сформованості пізнавальних та емоційно-вольових функцій характеризуються низкою труднощів у комунікативній діяльності: несформованістю мотиваційно-цільової установки на спілкування в діадах «дитина-дорослий» і «дитина-одноліток» (О. Гаврілушкіна, О. Дмитрієва, І. Омельченко, О. Слеповіч та ін.); низьким рівнем володіння мовними та мовленнєвими засобами спілкування (А. Колупаєва, Р. Лалаєва, І. Лебедева, І. Марченко, Т. Марчук, О. Мілевська, Л. Савчук, Є. Соботович, В. Тарасун, С. Тарасюк, Р. Тригер, С. Шевченко та ін.); запізненням формування навичок децентрації, що визначає ефективність комунікативної взаємодії (Г. Бреслав, Ж. Піаже, В. Фляков, В. Рубцов, В. Слободчиков та ін.); незбалансованістю афективно-когнітивних детермінант спілкування, внаслідок недорозвинення наочно-образного мислення, уявлень та уяви як більш творчого процесу (Л. Переслені, В. Подобед, Т. Сак, І. Ужченко, О. Фуреєва та ін.).

Тому, особливої важливості в сучасному соціокультурному просторі набуває наукове обґрунтування та розроблення навчально-методичного забезпечення діагностики хронотопу комунікативної діяльності в дошкільників із ЗПР. Отже, метою нашої статті є обґрунтування теоретико-методологічних та методичних засад діагностики хронотопу комунікативної діяльності у дошкільників із ЗПР. Відповідно, мета нашого дослідження відображена в наступних завданнях: *по-перше*, визначити та розкрити зміст принципів діагностичної діяльності практичного психолога в процесі вивчення хронотопу комунікативної діяльності у дошкільників із ЗПР; *по-друге*, підібрати методики та обґрунтувати систему психодіагностики хронотопу комунікативної діяльності у дошкільників із ЗПР.

Визначення передумов формування хронотопу комунікативної діяльності у дошкільників із затримкою психічного розвитку дало змогу безпосередньо підійти до постановки теоретико-методологічних та методичних засад психодіагностики, які визначаються нами як пояснювальні принципи діяльності практичного психолога дошкільних навчальних закладів.

Принципи психологічної діагностики завжди мають яскраво виражену світоглядну спрямованість, оскільки пов'язані з уявленнями про сутність людини та її ставленням до світу. На думку М. Савчина, принципи, будучи ядром наукового методу, поєднують й організують конкретні методи і прийоми в єдине ціле, поєднують демаркацію науки від ненауки [4, 66].

Розробка методичного апарата діагностики хронотопу комунікативної діяльності здійснювалася на основі загальних принципів психодіагностики (Л. Бурлачук, М. Забродін, К. Гуревич та ін.), принципів суб'єктного підходу (В. Дружинін), та з використанням теоретико-методичного інструментарію вивчення дітей із затримкою психічного розвитку (Т. Вісковатова, О. Гаврілушкіна, О. Дмитрієва, Т. Ілляшенко, К. Лебединська, В. Лубовський, Т. Сак, М. Семаго, Н. Стадненко, У. Ульяновська та ін.).

Проведення діагностики хронотопу комунікативної діяльності дошкільників із затримкою психічного розвитку ґрунтується на таких принципах діяльності практичного психолога дошкільних навчальних закладів.

1. *Принцип єдності методології та діагностики (в майбутньому і корекційно-розвиткової роботи)*. Цей принцип передбачає тісний зв'язок теоретичних положень діагностики з використанням інструментарію, побудованого на основі цієї методології. Враховуючи складність і багатокомпонентну структуру хронотопу комунікативної діяльності, найбільш доречним є постнекласичний тип наукової раціональності (за В. Стьопиним) та поліпарадигмальність методологічних засад, тобто інтеграція різних психологічних підходів у процесі діагностики хронотопу комунікативної діяльності дошкільника із ЗПР: системного, культурно-історичного, соціально-психологічного, еколого-середовищних і суб'єктних концепцій, тілесно-орієнтованої психології. Доцільність постнекласичного типу наукової раціональності зумовлена тим, що хронотоп комунікативної діяльності дошкільника з типовим і затриманим психічним розвитком, є надскладним об'єктом діагностики, і передбачає орієнтацію психолога на ціннісні та соціокультурні контексти, вивчення об'єкта з позиції осмислення відношень «людина–світ» [5].

2. *Принцип системності та структурно-динамічної цілісності*, передбачає розуміння того, що окремі сторони психічного (функції, процеси, сфери) не ізольовані, а проявляються цілісно, системно. Реалізація цього принципу дає можливість зістав-

ляти індивідуально-особистісні характеристики розвитку дитини із закономірностями онтогенезу, та на цій основі оцінювати механізми й причини специфіки певної сфери чи функціональної системи. Основним інструментом є розроблена нами структурно-функціональна модель феномену хронотопу комунікативної діяльності, яка може використовуватись у процесі діагностичної діяльності психолога [2]. Визначення стану сформованості комунікативної діяльності на різних рівнях функціонування свідомості (за Є. Суботським) [6] – буденному (комунікація і взаємодія з дорослими та однолітками) та небуденному (комунікація і взаємодія з улюбленою іграшкою та уявним компаньйоном, з анімаційними та мультиплікаційними персонажами), часовому та ціннісно-смісловому, розглядається в якості параметрів і показників психічного розвитку дошкільника із ЗПР.

Важливим методологічним підґрунтям діагностики хронотопу комунікативної діяльності є положення про системний характер психіки, оскільки об'єкт діагностики реалізується одночасно на різних рівнях функціонування свідомості: буденному та небуденному, що передбачає його вивчення у дошкільників із затримкою психічного розвитку через базові події (комунікація і взаємодія з дорослими та ровесниками, з улюбленою іграшкою, уявним компаньйоном, з анімаційними персонажами), при цьому важливим моментом є облік значущості впливу пізнавальних процесів: сприймання (сьогодення), пам'яті (минуле), мислення та уяви (майбутнє) на реалізацію комунікативної діяльності дитини та визначення системоутворюючої ролі ціннісно-сміслового виміру, який функціонує на різних рівнях свідомості.

Основними ознаками системи хронотопу комунікативної діяльності у дошкільників із ЗПР, на нашу думку, є: *цілісність, концептуальність, цілеспрямованість, структурність, ієрархічність, динамічність, синергічність, емерджентність (системний ефект), стійкість, життєздатність*. Кожна із вище представлених ознак має пояснення, отже спробуємо їх схарактеризувати.

Цілісність – первинність цілого по відношенню до частин: поява у системи нової функції, нової якості, органічно впливає зі складових її елементів, але не властивих жодному з них, взятому ізольовано. Хронотоп комунікативної діяльності є цілісним утворенням, будь-які зміни в особливостях його розвитку можливі лише за умови впливу на всі компоненти загалом.

Концептуальність передбачає опору технології на конкретну наукову концепцію або систему уявлень. Хронотоп комунікативної діяльності дошкільника із ЗПР розглядається нами на основі загальнометодологічних принципів психологічних досліджень; конкретно-наукових підходів щодо розвитку феномену; наукових положень про простір комунікативної діяльності; класифікації типів спілкування; ідей про взаємозалежність пізнання й спілкування; концепцій хронотопу в філософії, літературознавстві, психології, психофізіології; наукових ідей про хронотопічну та ціннісно-сміслову структуру свідомості; теорію буденної і небуденної реальності свідомості.

Цілеспрямованість – діяльність системи підпорядкована певній меті. Основна мета системи діагностики й формування хронотопу комунікативної діяльності дошкільника із ЗПР полягає в створенні освітніми та психологічними засобами сприятливих умов для розвитку комунікативної діяльності дитини. Результат – конструктивна організація комунікативної діяльності дитини дошкільного віку із ЗПР з іншими, її становлення, розвиток й успішне функціонування в соціальному середовищі з використанням безпосередніх та опосередкованих соціальних контактів і дальностей.

Структурність – можливий поділ системи на компоненти, встановлення зв'язків між ними. Хронотоп комунікативної діяльності характеризується наступною структурою: на рівні буденної реальності свідомості (простір комунікації і взаємодії дошкільника із ЗПР з дорослими та ровесниками); на рівні небуденної реальності свідомості (простір комунікації і взаємодії дошкільника із ЗПР з улюбленою іграшкою та уявним компаньйоном, з анімаційними та мультиплікаційними персонажами); на двох рівнях свідомості функціонує часовий та ціннісно-смысловий компоненти.

Ієрархічність – кожен компонент системи може розглядатися як система (підсистема) ширшої глобальної системи. Просторовий компонент хронотопу комунікативної діяльності дошкільника із ЗПР представлений різними суб'єктами та об'єктами взаємодії і комунікації, й може розглядатися як підсистема простору життя тощо. Часовий компонент хронотопу комунікативної діяльності дошкільника із ЗПР відповідно може розглядатися як підсистема часу життя тощо. Ціннісно-смысловий компонент хронотопу комунікативної діяльності дошкільника із ЗПР презентує нам підсистему ціннісно-смыслові основи життя.

Динамічність систем передбачає змінний характер елементів системи, різноманітність можливих форм взаємодії, зв'язку. Виходячи з цього систему хронотопу комунікативної діяльності доречно розглядати як певну структуру, в якій взаємодіють між собою дитина–дорослий, дитина–дитина, дитина–улюблена іграшка, дитина–уявний компаньйон, дитина–анімаційний (мультиплікаційний) персонаж, при цьому режими взаємодії можуть змінюватися залежно від завдання системи, (а деякі елементи можуть функціонувати автономно).

З точки зору Г. Хакена, поняття «синергетика» визначається як спільний, цілісний або кооперативний ефект взаємодії великого числа підсистем [7]. *Синергічність* – односпрямованість (або цілеспрямованість) дій компонентів хронотопу комунікативної діяльності посилює ефективність функціонування системи. При цьому цілеспрямованість дії компонентів хронотопу комунікативної діяльності забезпечує інноваційність та сприяє самоінтеграції та самоорганізації дитини.

Емерджентність (англ. emergence – виникнення, поява нового; синонім – «системний ефект») в теорії систем – наявність у будь-якої системи особливих властивостей, не характерних для її підсистем; неможливість зведення властивостей системи до суми особливостей її компонентів. Хронотоп комунікативної діяльності у дошкільників із затримкою психічного розвитку та типовим психофізичним розвитком реалізується на різних рівнях функціонування свідомості: буденному (комунікація і взаємодія з дорослими та ровесниками) та небуденному (комунікація і взаємодія з улюбленою іграшкою, уявним компаньйоном, із анімаційними персонажами), які набувають емерджентних властивостей, взаємопроникаючи, збагачуючи один одного, визначають нові контексти й тим самим змінюють реальну комунікацію і взаємодію дошкільника з Іншими: досвід реальних взаємодій впливає на сприймання художніх образів, і навпаки, в реальному Іншому атрибутується низка характеристик символічного Іншого.

Під стійкістю системи хронотопу комунікативної діяльності ми розуміємо ситуацію, коли малим змінам зовнішніх впливів відповідають малі зміни вихідних параметрів системи чи її властивостей.

Життєздатність системи хронотопу комунікативної діяльності ми визначаємо як здатність максимально адаптуватися до змін та самовпорядковуватися за різних коливань внутрішнього чи зовнішнього характеру.

Тому, визначені нами ознаки системи хронотопу комунікативної діяльності у дошкільників із ЗПР потребують подальшого впровадження у процесі реалізації психодіагностичного й корекційно-розвиткового напрямів діяльності практичного психолога.

3. *Пріоритет телеологічного підходу над каузальним.* Значення цього принципу полягає в тому, що діагностичне завдання має виступати не як система стимулів, а як складова частина життєвої ситуації дитини. Реалізація цього принципу полягає в добірї таких діагностичних методик, які будуть найбільш відповідні можливостям дітей із ЗПР, і можуть розглядатися як параметри і показники їх психічного розвитку, при цьому дадуть змогу виявити найбільш недостатньо сформовані компоненти комунікативної діяльності. Параметри використовуються для впорядкування, сегментування й аналізу даних. Показники – це окремі складові параметрів, які визначаються як сума або співвідношення. Хоча параметри та показники є окремими поняттями, зазвичай вони вживаються разом. Саме значення параметрів і показників, а також зв'язок між цими значеннями роблять дані змістовними.

Для психодіагностики є важливими методологічні процедури розуміння, пояснення та інтерпретації. Розуміння, на відміну від пізнання, є осмисленням внутрішньої природи, інтерпретацією знання про об'єкт, у процесі якої знаходиться смисл, присутність у ньому духовного, ціннісного, особистісно значущого. У психодіагностичному процесі метою розуміння є відшукування суті психологічних феноменів [4].

4. *Принцип суб'єкт-суб'єктних відношень.* Взаємини психолог–дитина виступають основою результативності психодіагностики хронотопу комунікативної діяльності. Від типу цих взаємин залежить міра вияву особистісних якостей та психічних здібностей дошкільника із ЗПР, а також їх вплив на надійність результатів.

5. *Принцип розвитку.* Цей принцип передбачає різнобічне вивчення будь-якого психічного явища в процесі його розвитку. На основі цього принципу у вітчизняній психології останніми роками сформувався та інтенсивно розвивається генетично-моделюючий підхід. За визначенням С. Максименка, його сутність полягає в тому, що досліджуване психічне явище спочатку конструюються у вигляді моделі певної діяльності, а потім актуалізуються на основі спеціальних способів організації активності людини. У процесі психодіагностики хронотопу комунікативної діяльності використання генетичного підходу передбачає визначення психологічних передумов якісних змін його розвитку на різних рівнях функціонування свідомості: буденному та небуденному в середньому та старшому дошкільному віці.

6. *Принцип синтезу номотетичного та ідіографічного підходів у процесі діагностики.* Для номотетичної (природничої, пояснювальної) парадигми є характерним об'єктивне вивчення дитини за допомогою індуктивного методу, спрямованого на виявлення загальних закономірностей життєдіяльності об'єкта, а для ідіографічної (гуманітарної, описової) парадигми – ціннісно-смісловне освоєння особливого, унікального людського буття на основі актів розуміння і переживання.

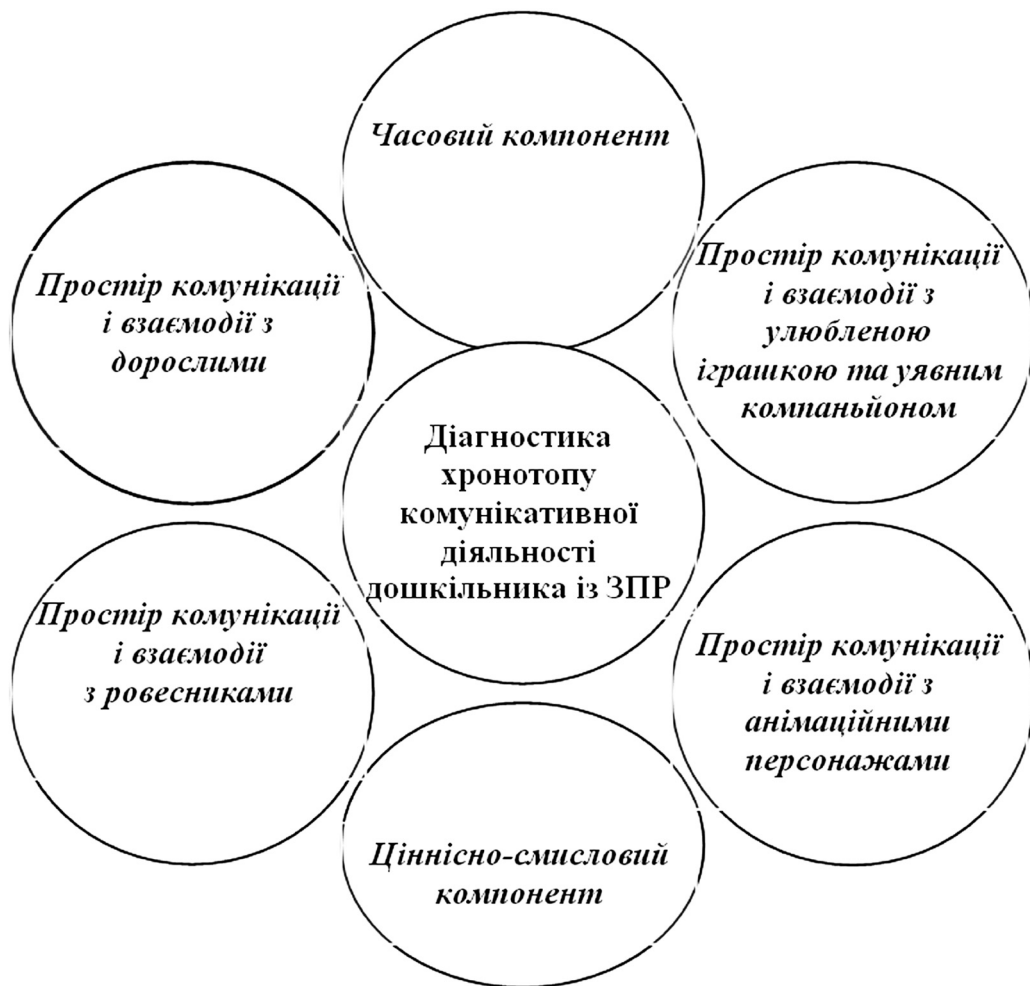
7. *Принцип пріоритету гуманітарної психологічної орієнтації над природничо-науковою.* Діагностика хронотопу комунікативної діяльності передбачає пріоритет гуманітарної парадигми над природничо-науковою. Психодіагностика, яка орієнтується на природничо-наукову парадигму, не передбачає врахування індивідуальності психіки. Однак головною формою існування психічного є його індивідуальна неповторність, активність і самоактивність. Оскільки хронотоп комунікативної діяльності є надскладним об'єктом, його вивчення стає можливим тільки за умови застосування гуманітарної парадигми. У гуманітарній парадигмі за визначенням О. Петренка «інша людина – не є жорстко детермінованою системою, не підкоряється суворим законам, а володіє здатністю до внутрішнього розвитку та свободою волі і виступає не рівною, не тотожною самій собі в кожен новий момент часу... Стосовно особис-

тості людини некоректними є фінальні моделі та прогнози, побудовані на принципі детермінізму. Може йтися тільки про сценарії варіантів розвитку подій, коли в кожен момент часу людина або суспільство реалізують одну можливість з набору потенційних можливостей» [3, 118].

Розроблена нами система діагностики хронотопу комунікативної діяльності охоплює вивчення її компонентів на різних рівнях функціонування свідомості – буденному (комунікація і взаємодія з дорослими та ровесниками) та небуденному (комунікація і взаємодія з улюбленою іграшкою, уявним компаньйоном, із анімаційними персонажами), часовому та ціннісно-смысловому (мал. 1).

Просторовий параметр комунікації і взаємодії дошкільників із ЗПР з ровесниками вивчається за допомогою методик: вивчення мотивів взаємодії дитини з дорослими А. Рузької; суб'єктивної оцінки міжособистісних відносин дитини Н. Семаго, М. Семаго (всі діагностичні завдання, які стосуються ролі родини, близьких людей).

Просторовий параметр комунікації і взаємодії дошкільників із ЗПР із ровесниками вивчається за допомогою методик: суб'єктивної оцінки міжособистісних відносин

Мал. 1. Система діагностики хронотопу комунікативної діяльності дошкільника із ЗПР

дитини Н. Семаго, М. Семаго (всі діагностичні завдання, які стосуються ролі друзів); виявлення типів діалогічної взаємодії дітей у спільній образотворчій та ігровій діяльності Н. Юрьєвої в модифікації О. Гаврілушкіної; «Царства-держави» Т. Громової; «Тесту геометричних фігур» О. Тхостова, Д. Бескової; «Метаморфози» в модифікації Ж. Руайєр.

Просторовий параметр комунікації і взаємодії дошкільників із ЗПР з улюбленою іграшкою та уявним компаньйоном вивчається за допомогою методик: бесіда з дитиною та анкетування дорослих про наявність феномену улюбленої іграшки; «Я з улюбленою іграшкою» О. Васіної (модифікований варіант методики К. Маховера «Намалюй людину»); «Контур людини» С. Мінюрової; «Контур улюбленої іграшки» О. Васіної; опитувальник для батьків (вихователів) для виявлення феномену «уявного компаньйона» О. Чеснокової, М. Яремчук; інтерв'ю з дитиною про уявного компаньйона М. Taylor, B. Cartwright, S. Carlson в модифікації О. Чеснокової, М. Яремчук.

Просторовий параметр комунікації і взаємодії дошкільників із ЗПР з анімаційними персонажами вивчається за допомогою методики аналізу комунікації в грі за сюжетом анімаційного серіалу «Смішарики» М. Шакарової.

Часовий параметр реалізації комунікації і взаємодії дошкільників із ЗПР у минулому, теперішньому та майбутньому вивчається за допомогою методик: «Передбачення поведінки іншої людини», «Розуміння ментальної причинності» Є. Лебедєвої, А. Найдонової, О. Сергієнко; суб'єктивної оцінки міжособистісних відносин дитини Н. Семаго, М. Семаго (всі діагностичні завдання, які визначають особливості комунікації в просторі та часі з різними особами «тут і зараз» та в майбутньому часі – завдання на шостому аркуші); «Квітка-семиквітка» в модифікації Л. Семенової.

Ціннісно-смысловий параметр комунікації і взаємодії дошкільників із ЗПР вивчається за допомогою методик: модифікованого варіанта методики «Піктограма» О. Д'яченко; «Робінзон» В. Абраменкової.

Отже, розроблене навчально-методичне забезпечення системи психодіагностики хронотопу комунікативної діяльності у дошкільників із ЗПР, окреслені нами принципи та психодіагностичні методики покликані сприяти удосконаленню існуючого інструментарію діагностичного напрямку професійної діяльності практичних психологів дошкільних навчальних закладів, які відвідують дошкільники із ЗПР.

Тому, перспективу подальших наукових розвідок, ми вбачаємо, в дослідженні психологічних основ діагностики та формування хронотопу комунікативної діяльності в умовах різних типів навчальних закладів (ДНЗ, НВК, НРЦ), які відвідують дошкільники із ЗПР, удосконаленні концептуальних положень, нових підходів, психолого-педагогічних умов та технологій формування хронотопу комунікативної діяльності у визначеної категорії дітей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зинченко В. П. Ценности в структуре сознания / В. П. Зинченко // Вопросы философии. – 2011. – № 8. – С. 85 – 98.

2. Омельченко І. М. Психологічні основи дослідження просторово-часових детермінант комунікативної діяльності у дітей із затримкою психічного розвитку / І. М. Омельченко // Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України / [за ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онурфрієвої]. – Вип. 19. – Кам'янець-Подільський: Акіома, 2013. – С. 492 – 502.

3. Петренко В. Ф. Конструктивистская парадигма в психологической науке / В. Ф. Петренко // Психологический журнал. – 2002. – Т. 23, № 3. – С. 113 – 121.
4. Савчин М. Методологеми психології: монографія / Мирослав Савчин. – К. : Академвидав, 2013. – 224 с.
5. Степин В. С. Теоретическое знание: Структура, история, эволюция / В. С. Степин. – М. : «Прогресс-Традиция», 2000. – 744 с.
6. Субботский Е. В. Строящееся сознание / Е. В. Субботский. – М. : Смысл, 2007. – 423 с.
7. Хакен Г. Синергетика: Иерархии неустойчивостей в самоорганизующихся системах и устройствах / Г. Хакен. – М. : Мир, 1985 – 423 с.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Zinchenko V. P. (2011). Cennosti v strukture soznaniya. Voprosy filosofii. 8. – P. 85–98. (In Russia).
2. Omelchenko I. M. (2013). Psykholohichni osnovy doslidzhennia prostorovo-chasovykh determinant komunikativnoi diialnosti u ditei iz zatrymkoiu psikhichnoho rozvytku. Problemy suchasnoi psykholohii: zbirnyk naukovykh prats Kam'ianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohiiienka, Instytutu psykholohii im. H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy. 19. – Kamyans-Podolsk: Aksioma.– P. 492–502. (In Ukraine).
3. Petrenko V. F. (2002). Konstruktivistkaja paradigma v psihologicheskoi nauke. Psihologicheskij zhurnal. 23. – 3. – P. 113–121. (In Russia).
4. S a v c h y n M. (2013). Metodolohemy psykholohii [Methodology Psychology]. – Kiev : Akademvydav. – 224 p. (In Ukraine).
5. Ctepin V. S. (2000). Teoreticheskoe znanie: Struktura, istorija, jevoljucija [Theoretical knowledge: Structure, history, evolution]. – Moskow : «Progress-Tradicija». – 744 p. (In Russia).
6. Subbotkij E. V. (2007). Strojashheesja soznanie [The self-constructing mind]. – Moskow : Smysl. – 423 p. (In Russia).
7. Haken G. (1985). Sinergetika: Ierarhii neustojchivostej v samoorganizujushhihsja sistemah i ustrojstvah [Synergetics: Hierarchies of not stability in self-organizing systems and devices]. – Moskow : Mir.– 423 p. (In Russia).

ДО УВАГИ ОСВІТАН

З метою упорядкування навчальної літератури і програм, що рекомендуються для використання в навчально-виховному процесі у спеціальних загальноосвітніх навчальних закладах, Міністерство освіти і науки України надіслало Перелік навчальних програм, підручників та навчально-методичних посібників, рекомендованих МОН України для використання у СЗНЗ для навчання дітей з особливими освітніми потребами (за нозологіями) у 2014/2015 навчальному році (лист МОН України від 18.08.2014 р. № 1/9-416).

Із зазначеним Переліком можна ознайомитися на офіційному сайті МОН України mon.gov.ua та на сайті Інституту спеціальної педагогіки НАПН України www.ispukr.org.ua